

AVARLAR'DA ORDU TEŞKİLATI ve SAVAŞ STRATEJİLERİ

Celal ASLAN¹
Adem KILINÇ²

ÖZET

Avarlar, 6. ve 8. yüzyıllar arasında Avrupa'da geniş bir bölgede egemenlik kuran konargöçer bir halktı. Orta Avrupa'da kurmuş oldukları hâkimiyet ile geniş bir bölgeyi kontrol altına alan Avarlar, bu sayede Avrupa'nın siyasi haritasının şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır. Öyle ki kendileri sadece Avrupa'nın siyasi haritasının şekillenmesinde aktif olarak rol oynamakla kalmayıp çağdaşı olan devletleri de kendi silah teknolojileri ve kendilerine has ordu düzeni ile etkilemiştir. Avarlar konargöçer bir toplum olmasına rağmen buldukları bölgeleri ele geçirebiliyor, kontrol altında tutabiliyordu. Stratejik olarak önemli bölgelerde konumlanarak savaş durumunda kaynakları ellerinde tutarak ve düşmanlarını manipüle ederek savaş arenasında mağlup edebiliyorlardı. Devletlerin savaşlarda başarılı olmasını sağlayan temel unsurlardan biri ordunun güçlü ve sağlam olmasıdır. Devletin ordusunun ortaya koyduğu başarının, gerçekleşmesinde ortaya konulan stratejiler ve savaşlarda askerler tarafından kullanılan teknolojik yönden düşman kuvvetlerine kıyasla gelişmiş olan, silahların etkisini yok saymak mümkün değildir. Çalışmamızda Avarlar için önem arz eden bu konunun temeline inmeye çalışıp Avarların ordu teşkilatlanmasını ve savaş durumunda ortaya koydukları savaş stratejilerini anlatmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Bozkır, Doğu Avrupa, Slavlar, Savaş Stratejileri.

ARMY ORGANIZATION and WAR STRATEGIES in the AVARS

ABSTRACT

The Avars were a nomadic people who dominated a large region in Europe between the 6th and 8th centuries. With their dominance in Central Europe, they controlled a large region and thus played a major role in shaping the political map of Europe. So much so that they not only played an active role

¹ Celal Aslan, Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, celalaslan46@gmail.com ORCID: 0000-0002-3743-2697, (Sorumlu Yazar).

² Adem Kılınç, Yüksek Lisans, Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, klncadem027@gmail.com, ORCID: 0009-0006-6516-9466.

in shaping the political map of Europe, but also influenced their contemporaneous states with their own weapon technology and unique army organization. Although the Avars were a nomadic society, they were able to conquer and control the regions they were in. By positioning themselves in strategically important regions, they were able to hold resources in case of war and defeat their enemies in the battle arena by manipulating them. It is inevitable that the main factor that makes states successful in wars is provided by the army. It is not possible to ignore the success of the state's army, the strategies put forward in the realization of the success of the state's army and the technologically advanced weapons used by the soldiers in wars compared to the enemy forces. In our study, we will try to get to the bottom of this issue, which is important for the Avars, and try to explain the army organization of the Avars and the war strategies they put forward in case of war.

Keywords: *Byzantium, Steppe, Eastern Europe, Slavs, War Strategies.*

1. GİRİŞ

Avarlar askeri alanda bıraktıkları izler ile adından söz ettiren bir kavim olarak tarih sahnesinde yer almışlardır. 558-805 yılları arasında yaklaşık 250 yıl boyunca Orta Avrupa ve Balkanlara hâkim olan güneyde Mora, kuzeyde Baltık, doğuda İstanbul, batıda ise Germen ülkelerine kadar akınlar yapan (Kafesoğlu, 1977, s. 154) Hun ve Sabar kalıntıları ile Bulgarlar gibi Türk kitlelerinin desteği ile Germen ve Slav kabilelerini kendi hâkimiyeti altına alarak Avrupa siyasetine yön veren, uzun saçlı, kısa yaylı, at üstünde düşmanlarına ok yağdırmak ile meşhur olan Avarlar, tarih sahnesi içerisinde eşine az rastlanacak türden savaşçı bir kavim olarak yer almıştır (Mangaltepe, 2009, s. 40)

Avarların nasıl Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya geldiklerine baktığımızda onların izlemiş olduğu yol ile alakalı söyleyebileceğimiz şudur ki; Hazar ve Aral göllerinin kuzey sahasına gelerek (Karatay & Acar, 2020, s. 250) Sabarların doğusuna yerleşmişler ve gelmiş oldukları bu bölgede de huzuru bulamayan Avarlar daha batıya göç etme ihtiyacı duymuşlardır (Kurat, 1992). Avarlar ile alakalı ilk kayıtlara Doğu Roma tarihçisi Priskos'ta rastlanmaktadır (Kafesoğlu, 1977, s. 155). Priskos'un eserinde Avarlarla ilk defa İtil Nehri'nin doğusunda tesadüf eseri karşılaşıldığından bahsedilmektedir (Karatay & Acar, 2020, s. 206).

2. Avarların Kökeni

Avarlar bazı yazarlara göre Orta Asya'nın hâkimi olan ve 552 yılında Göktürkler tarafından yıkılan Juan Juanlar ile aynı gösterilmektedir (Kafesoğlu, 1977, s. 154). Tarihçi Yazar Haussig "war" kelimesini Çin Kaynaklarındaki "hua" ile eşleştirmektedir. Zira War kabilesi İskitya da en çok korkulan kabile olarak gösterilmektedir

(Haussig, 1954, s. 154). Batıda Avarlar olarak bilinen topluluğun doğuda Juan Juanların batıya göç edip kurdukları bir devlet diye nitelendirilmesi pekala yanlıştır (Pohl, 1988, s. 36). Zira Çin yıllıklarında Juan Juan kütlesinin batıya göç ettiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır (Karatay & Acar, 2020, s. 207). Rus Bilim adamları ise Avarların Altay bölgesinde bulunan bir Türk boyu olan Ogurlardan geldiğini belirtmektedirler (Artamonov, 1972, s. 143). Bazı Avrupalı yazarlar ise yaygın kanaatin aksine onların Türkistan halklarından olduğunu kabul etmektedir (Forte, 1868).

Avarlar'ın kökenleri ile ilgili olarak bir bilgi söylenecekse, Orta Asya'dan Karadenizin kuzeyine göç etmiş olan beş kabilenin kökenlerinin ve etnik kimliklerinin araştırılması konunun aydınlığı kavuşturulması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu kabileler Avar, War, Chunni, Varhunit ve Ogurlardır (Karatay & Acar, 2020, s. 205). Zeki Velidi Togan ise konu ile alakalı olarak Avarların Türklüğü meselesinde Avar kelimesinin etimolojisinden hareket ederek Avarların eski Türk topluluklarından Subar veya Suarların devamı olduğunu ya da Avarların bu topluluklar ile akraba olabileceğini belirtmiştir (Togan, 1946, s. 41).

Avarların Juan Juanlar ile akraba olabileceği ve dolayısıyla onları Moğol kökenli bir topluluk olarak temellendiren tarihçilerin bir kısmı Avarların kullanmış oldukları dilin ve bazı kelimelerin Moğolca ile benzerlik gösterdikleri kanaatinde oldukları için bu tezi savunmaktadırlar. Örneğin, bazı yapılan araştırmalara göre Avar adı Moğolca “Abarga/Kurt” anlamlarına gelmektedir (Woo, 1995). Çin Yıllıklarında “Kıvrılan Kurt / Kıvrıdayan Böcek” manasında “Juan Juanlar” adlandırılmıştır (Chavannes 2013). Gy Nemeth ise “Avar” kelimesinin kökenini Türkçede aramış ve kelimenin etimolojik olarak “asi, dik başlı” anlamlarına geldiğini söylemektedir (Kafesoğlu, 1977, s. 161).

Sonuç olarak, Avrupa'da devlet kuran Avarların iddia edildiği gibi bir bağlantısı olduğu ihtimali oldukça zayıftır. Bilim aleminde Avarların Türklüğü konusunda uzun uzadıya tartışmalar yapılmıştır. Hunlardan sonra Orta ve Doğu Avrupa'yı kasıp kavuran bu topluluğun Türk kökenden geldikleri bu alanın bilim adamları tarafından genel kabul gören bir nazariyedir. Avarlar ile alakalı onların kullandıkları unvanlarda Moğolcanın varlığı olduğu belirtilse de nitekim bu unvanların Türk olduğunu söylemek kuvvetle muhtemeldir. Avarların kullandıkları unvanlara baktığımızda bu unvanların hepsinin Türkçe olduğu ve diğer Türk devletlerince de kullanıldığı görülmektedir. En temelde ortaya atılan görüşlerden birisi olan “Bayan” kelimesinin aslında Moğolca olmayıp

Türkçe “Bay” (Zengin) kökünden türemiş olduğu ve yalnızca Moğollar ile sınırlı kalmayıp, Bulgarların da bu unvanları kullandıkları söylenebilir. Ayrıca Avarların geçmişinin araştırılmasında yapılan kazılarda Avusturya, Macaristan, Arnavutluk, Çekoslovakya ve Güney Almanya ve benzeri yerlerde yapılan kazı çalışmalarında Türk tipine yakın insan iskeletlerinin de dikkat çekecek oranda bulunduğu da rastlanmıştır (Taşağıl, 2018, s. 264-265).

552 yılında Göktürklerden darbe yiyip yıkılan Juan Juanlar hakkında Çin kaynaklarında batıya göç ettiklerine dair bir bilgi verilmemektedir. Doğu Roma tarihçisi olan Priskos, Juan Juan hakimiyeti çökmeden 100 yıl önce yani 465 yılında Avrupa’da bulunan Avarlardan bahsetmektedir. Bu bilgi bile Avarların Juan Jauanlardan geldiği yönündeki tezi çökertmektedir. Doğu Roma tarihçisi Simokattes ise eserinde hakiki ve sahte Avar diye bir ayırım yapmaktadır (Kurat, 1992, s. 26). Sahte Avarlar aslında Batı Türkistan ve Kuzey Kafkasya arasında Don Volga havzasında Ogurlara komşu olarak yaşayan Akhun Devleti’nin kuruluşunda yer alan War ve Khun adlı boylardır (Golden, 1992, s. 126). Onlar, Juan Juan hakimiyeti altında yaşamayı reddedip burada bir birlik oluşturdular. Avarların tek bir boydan olduğunu söylemek oldukça yanlıştır. Avar Devleti birçok farklı topluğun bir arada yaşadığını göstermektedir (Karatay & Acar, 2020, s. 207). Lakin devletin temelini, ordu ve savaş sistemine ve arkeolojik buluntulara bakıldığında hâkim unsurun ve idareci zümrenin Türkler tarafından oluşturulduğu ve devletin Orta Asya Türk kültürünü Avrupa’da yaşattığı açıktır.

2.1. Avarların Orta Asya’dan Batıya Göçü

465 yıllarından sonra Avarlar ile alakalı kayıtlara bakıldığında Avarlar ve Sabarların bir göç hareketine başladıklarını görmekteyiz. Avarların baskısı ile yine bir Türk kökenli olan ve Sibiry’a adını veren Sabarlar batıya yöneldiler. 515 yılında Sabarlar, Kafkasya ve Karadeniz’in kuzeyine gelip yerleştiler ve burada kendi devletlerini ortaya çıkardılar. Milattan sonra 300 ile 500 yılları arasında Karadeniz’in kuzeyi, Kafkaslar ve Doğu Avrupa’da pek çok Ogur (Kurat, 1992, s. 26) topluluğu her ne kadar dağınık olsa da buldukları bölge bakımından teşkilatlı halde yaşıyordu (Golden, 1992, s. 127). Azak Denizi’nin doğusunda Onogurlar, Dinyeper Nehri havzasında Otuzogurlar ya da diğer bir ifade ile Utrigurlar, Don Volga arası ile kuzeyde Dokuzogurlar yani Kutrigurlar bulunuyordu (Golden, 1992, s. 127). Bu boylar Avrupa Hun Devleti’nin askeri kanadında çok büyük rol oynamışlardı. Karadeniz’in kuzeyinde Avrupa Hunlarına bağlı olarak yaşayan Ogurlar, zamanla Bulgar adı ile anılmıştır. Avarlar ise devlet içinde Türkçe

unvanlar kullanan Türk boylarının ağırlıklı olduğu, yönetici tabakanın da Türk Kültürüne bağlı olduğu bir konargöçer topluluktur. Yapılan incelemelerde Avarlardan kalan şahıs adları ve unvanların çoğunluğunun Türkçe olduğu anlaşılmaktadır (Karatay & Acar, 2020, s. 208).

Avarlar hakkında önem arz eden bir diğer önemli husus ise, bu topluluğun neden Avrupa'ya doğru göçe çıktıklarını, bunun temelinde yatan gerekçenin ne olduğunu ne yazık ki kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Avarların Göktürk Devleti'nin kuruluşu ile birlikte İstemi Yabgudan kaçtıkları düşünülmektedir (Mangaltepe, 2009, s. 39). Bu bilgiler Avarların Türk olma ihtimalini güçlendirmektedir. Zira bağımsızlığına düşkün olan Türkler başka bir devletin çatısı altında yaşamaktansa buldukları bölgeden göç etmeyi her zaman kendilerine bir görev bilmişlerdir. Batı Göktürk hükümdarı İstemi Yabgu, Bizans topraklarında bulunan Avarlarla alakalı olarak kendisinden kaçanların Bizans tarafından neden barındırıldıkları, neden korundukları konusunu kendisine gelen Bizans elçisine sormuştur (Mangaltepe, 2009, s. 43). Bununla beraber Bizans imparatoru II. Justinianus Göktürklerden kaçan bu kaçak Avarların sayısını Soğdu elçi Maniakh'dan öğrenmek istemiştir (Karatay & Acar, 2020, s. 213). Avarların; Alanlar, Onogurlar, Kutrigurlar ve Utrigurlar üzerinde hâkimiyet sağladıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Avarlar, Avrupa'ya ulaşmadan önce de çok kültürlü bir yapıya sahipti (Kurat, 1992, s. 30).

Asya'da mühim olaylar yaşanırken yani Göktürk Devleti kurulurken ve Karadeniz'in kuzeyinden bir göç hareketi başlarken Akdeniz havzasında da büyük savaşlar sona ermişti. Doğu Roma imparatoru olan Justinianus, 534'te Afrika'daki Vandallar Devleti'ne, 534-552 savaşları sonucunda da İtalya'daki Ostrogot Hakimiyetine son vermişti. İtalya; Adriyatik Kıyıları, Kuzey Afrika ve İspanya'yı tekrar İmparatorluk idaresi altına aldığı için en son Romalı olarak adlandırılmaktaydı (Ostrogorsky, 1999, s. 86). Yirmi yıldan uzun süren savaşlar sonucunda Doğu Roma oldukça yorulmuş ve yıpranmıştı. Böyle bir dönemde Doğu Roma'nın Kafkaslar ve Balkanlarda buradaki stratejik bölgenin sağlığı için bir müttefike ihtiyacı vardı. O dönemde Karadeniz'in kuzeyinde Avar atlıları gözükmeye başlamıştı (Golden, 1992, s. 130). Avarlar Karadeniz'in kuzeyine geldiklerinde ilk olarak Bizans ile anlaşarak onların diğer kabile ve topluluklar ile yaşadıkları sorunlarda kendileri için koruma duvarı olabileceklerini belirtmişlerdir (Mangaltepe, 2009, s. 45). Bu amaç doğrultusunda İmparator Justinianus Avarlara değerli hediyeler ve vergi vererek onları hem Karadeniz'in güneyinden uzak tutacak hem de yaklaşan Onogur, Utrigur ve Kutrigur

tehlikelerine karşı Bizans'ı koruyacaktı. Avarlar 557 yılında Sabarlar'ı dağıtarak Azak Denizi'ne kadar olan bölgeye hâkim oldular. Bölgede yer alan Ogurları ve Sabarları hâkimiyetleri altına alıp Kafkasya'ya doğru ilerleyen Avarlar, Terek havzasında yer alan Alanlar ile temasa geçtiler. Alanlar aracılığıyla Kafkaslarda bulunan Doğu Roma Kumandanı Justinianus için bir heyet gönderdiler ve Avarların Doğu Roma ile dostane ilişkiler kurmak istediklerini belirttiler. Yapılan temaslardan sonucunda Doğu Roma Devleti Avarlar ile İstanbul'da görüşmeyi kabul etti. Bunun üzerine 558 yılında "Kandik" adında bir elçi Avarları temsilen İstanbul'a gelip Doğu Roma İmparatorunun huzuruna çıktı. Elçi Doğu Roma İmparatorluğu içerisinde Avarlar için imparatorun yaşanacak bir bölge tahsis etmesini ve Avarların askeri faaliyetlerinden ve Avar atlılarının muhteşem yeteneklerinden bahsedip Doğu Roma Devleti için Avar askerlerinin faydalı olabileceğini belirtti. Yapılan antlaşma ile Doğu Roma, Avarlara vergi verecek; Avarlar ise balkanlarda Sabirlere, Kafkaslarda Ogur akınlarına karşı Doğu Roma için set olacaktı. İmparator Justinianus yapılan antlaşma ile Avarlardan askeri alanda faydalanacak, Avarlar ise belirli bir vergiyi Doğu Roma İmparatorluğundan alacaktı. Ancak ilerleyen sürece baktığımızda Avarlar ve Bizans arasında yapılan bu antlaşmanın geçerliliğinin sekteye uğradığını ve Avarların Bizans'ı korumaktan ziyade Bizans topraklarından hak iddia etmeye başladığı görülmektedir. Konu ile alakalı olarak belirtilen şudur ki; Bizans, Okunim (Mangaltepe, 2009, s. 60) adında bir Avar elçisinin ağzından Avarların Bizans topraklarına yerleşmelerine müteakip neler düşündüklerini öğrenmişlerdir. Avarların amacının Bizans'ın kendilerine bıraktıkları topraklarda yaşayıp, tahsis edilen vergiler ile yaşamak niyetinde olmadıkları, asıl amaçlarının ise zaman kazanarak ilerleyen süreçte soydaşları ile birleşip Bizans üzerine karşı sefer hazırlığı içerisinde oldukları ortaya çıkmıştır. (Kurat, 1992, s. 33)

Justinianus Avarların Bizans'a karşı emellerine rağmen onlar ile dostane ilişkiler kurma yoluna başvurdu (Mangaltepe, 2009, s. 61-63). Zira Bizans o dönem içerisinde hem Kafkaslar da hem Doğu Avrupa'da hem de Akdeniz'de bir takım isyan faaliyetleri (Ostrogorsky, 1999, s. 86) ile meşgul olduğu için Avarlar ile onlara çeşitli hediyeler vererek ve vergiler göndererek barış içerisinde yaşama yolunu seçmek zorunda kalmıştı. Justinianus'un bu yatıştırma siyasetine karşın kendisinden sonra tahtı ele geçiren II. Justinianus döneminde Avarlar ile Bizans ilişkileri kötüleşti. O dönemde bölgede bulunan Franklar ile kral Sigibert döneminde bir dizi savaşlar meydana gelmiştir. 561-562 yılında yapılan

savaşlarda Avarlar püskürtülse de 565 yılından itibaren yapılan savaşlarda Franklara karşı galip gelmişlerdir (Golden, 1992, s. 130-133).

3. AVARLARIN ORDU TEŞKİLATI ve SAVAŞ STRATEJİLERİ ile BU ALANDA ÖN PLANA ÇIKAN TEMEL UNSURLAR

Avrasya'nın geniş bozkır coğrafyasında yaşayan toplulukların birçoğu, sosyalleşme ve devletleşme sürecinden hemen sonra askeri yapıyı tüm ayaklarıyla oluşturma ve aynı zamanda orduların sevk ve idaresinde teşkilatlanma sürecine girmiştir. Esasında bozkır coğrafyasında mücadelenin şiddetli ve sürekli olması hızlı bir askeri teşkilatlanmayı da mecburi kılmıştır. Bu ilk safhada ilkel metotlarla başlamış ve daha sonra edinilen tecrübelerle en iyi şekle getirilmiştir. Gücü ve tecrübeleri ölçüsünde yeni sistem ve mücadele teknikleri geliştirmeye başlayan bu halklar kısa sürede birçok strateji ve taktik ortaya çıkarmış ve zamanla militarist bir yapıya bürünmüştür (Akcan, 2023, s. 260). Yaşanan mücadeleler ve savaşlar nedeniyle Orta Asya'dan Karadeniz'in kuzeyine oradan da Doğu Avrupa'ya gelmek zorunda kalan Avarlar, geldikleri bu coğrafyada yeni bir devlet birliği kurdular. Avarların bu topraklar da kendi devletlerini kurdukları andan itibaren arşiv belgelerinin ışığında resmi anlamda, bilinen ilk hükümdarlarının Bayan Kağan olduğu görülmektedir. Avarlar bu coğrafya da yaşayan Slavlar ve Gepidler gibi birçok kabileyi hâkimiyetleri altına almayı başardılar. Hâkimiyetleri hemen hemen yüz yıl boyunca güney Rus bozkırlarına kadar yayıldı (Erdelyi, 2013, 339-341). Bayan Kağan yönetimindeki Avarlar, 580'li yıllardan itibaren Bizans'ın Balkanlardaki topraklarına bir dizi saldırılar gerçekleştirdi (Kafesoğlu, 1977, s. 158-159). Bu saldırılarda Slavların da Avar ordusu içerisinde yer aldığını görmekteyiz. Çoğu zaman savaşlarda Slav birlikleri ile birlikte hareket ettiği ve bazen de Slavların öncü birlik olarak kullanıldığı görülüyordu (Obolensky, 1971, s. 86). Bizans ile yapılan bir dizi savaş içerisinde en önemlisini teşkil eden ise şüphesiz ki Avarların Sasaniler ile ittifak kurup İstanbul'u kuşatmasıdır. Ne yazık ki İstanbul'u Sasaniler ile ittifak kurup kuşatan Avarlar bu savaş sonucunda Bizans'a karşı başarılı olamamıştır. İstanbul'u ele geçiremeyince kendi kavmi içerisinde itibarı azalan Avarlar, kendi ordularında yer alan Slavların da kendilerinden ayrılmasıyla büyük güç kaybetmişlerdir (Obolensky, 1971, s. 60-62). İlerleyen süreçte de zayıflayan Avarlar; Bulgar, Frank ve Bizans saldırıları sonucu 805 yılında yıkılmak zorunda kalmıştır. Avarların tarih sahnesi içerisinde her ne kadar uzunca bir süre varlığı olmasa da buldukları dönem içerisinde Avrupa'nın siyasi tarihini etkilemiş, Doğu

ve Orta Avrupa da kaotik bir ortamın yaşanmasına neden olmuşlardır. Bu sebeptendir ki Avarlar ile alakalı olarak onların savaşlarda başarılı olmasına etki eden başlıca unsurları detaylı bir şekilde analiz etmek kaçınılmaz bir ihtiyaç halini almıştır.

3.1.1. Avarların Savaşlarda Ortaya Koyduğu Stratejiler Bakımından Kağanın Rolü

Türkler, Tarih boyunca Kağan'ın Tanrı tarafından kutsal yetkiler ile donanmış kişi olduğuna inanırlardı (Türker & Dağ, 2023, s. 46-48). Türk kağanlarının kabiliyet, güç ve desteklerini Tanrı tarafından aldıklarına inanılmakta; buna “kut” adı verilmektedir. İşte bu sebeple, bozkır Türklerinde devlet yönetimi tanrısal bir temele dayandırılmaktadır. Kutun haricinde bir hakanın yarlık ve ülüg gibi Tanrı tarafından verildiğine inanılan diğer niteliklere de sahip olması gerekir. Ayrıca kağan, başarılı oldukça kutunun da sürdürdüğüne inanılmaktadır (Akcan, 2020, s. 310). Türk tarihinde bu anlayış diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Avar Devletinde de görülmektedir. Avar Kağanı toplum nezdinde devlet için hem siyasi hem de askeri liderlik durumunu üstlenirdi (Turan, 2003, s. 121). Avar Kağanı üstlenmiş olduğu otorite ile toplumun ve devletin birleştirici figürü olarak görülüyordu (Turan, 2003, s. 106). Kağanın devleti belli başlı işlevişi açısından bazı liderlik yapması gereken vasıfları vardı. Kağan, devletin siyasi lideri olarak görev yapar, toplumu yönetir ve devlet politikalarını belirlerdi. Askeri alanda ise Avar kağanı, ordunun en üst mertebedeki komutanıydı. Örneğin Bayan Kağan'ın olduğu devirde kağan kendi dönemlerinde oldukça güçlü bir orduya sahipti ve bu ordu genellikle farklı topluluklardan ve boylardan oluşan federasyon şeklinde bir birleşim şeklindeydi (Karatay & Acar, 2020, s. 234-236). Kağan, ordunun birliğini ve disiplinini sağlamakla sorumluydu. (Kafesoğlu, 1977, s. 240). Farklı etnik gruplardan gelen insanları bir araya getirerek, Avar devleti içinde bir bütünlük oluşturma gibi görevi bulunmaktaydı. Bu etnik çeşitliliği ve farklı kültürleri birleştirmek açısından kağan önemli bir rol oynuyordu.

Avarların askeri alanda başarılarının artmasında en önemli gelişmeler ülkenin yönetiminde bulunan Bayan Kağan'ın zamanında olmuştur. 560 yılından itibaren Avarların başında gözüken Bayan Kağan, gayet enerjik ve muktedir bir kağan olarak Avarları idare ediyordu. Onun devrinde Avarlar geniş fetih hareketlerinde bulundular. Devletin hem kurucusu hem de devlete en parlak devrini yaşatan Kağan olarak bilinmektedir. Ne yazık ki Avarlar ilerleyen dönemde Bayan Kağan'ın ölümü ile birlikte gücü sarsılacak ve Bayan Kağan'ın yerine gelen haleflerinin hükümdarlık konusunda onun kadar muktedir olamamaları

nedeniyle devlet Bulgar, Frank ve Bizans saldırıları ile yıkılacaktır (Kurat, 1992, s. 29).

Avarların askeri alandaki yükselişine baktığımızda belirtildiği gibi Bayan Kağan'ın döneminde devlet büyük bir yükseliş yaşamış ve bu doğrultuda buldukları bölgedeki toprakları sınırları içerisine katmışlardır. Bayan Kağan'ın yönetiminde Avarlar, Macaristan'ın Pannanion bölgesi ve çevresinde imparatorluklarını kurmaya başladılar. Avar Devlet konfederasyonunda farklı etnik grupların bulunduğu gibi çekirdek unsurunu Avarların kendilerinin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Tarihçi Denis Sinor bu konu hakkında; Avar devletinin etnik yapısının homojen olmadığını, farklı unsurları da içerisinde barındırdığını ve Bizanslılara karşı Avarların savaş yaparken Avar ordusu içerisinde 10.000 Kutrigur unsurunun da yer aldığını belirtmektedir (Kurat, 1992, s. 29-30).

3.2. Süvari Birliklerinin Savaşın Kazanılmasında Etkileri

At, Türk bozkır kavimlerinin yaşamında, birçok yönden büyük bir öneme sahiptir. Hatta konar-göçer yaşam tarzının en temel unsurlarından biridir. Göçebe boylar öğrendikleri, ürettikleri ya da gerçekleştirdikleri tüm bilgi ve becerileri atın hızından ve gücünden yararlanarak uzun mesafelere taşımışlardır. Ürettikleri her türlü malzemeyi satmak ve pazarlamak için de atı kullanmışlardır. Böylece dünya tarihinde ekonomik ve siyasi olayların değişimini gösteren ve buna neden olan önemli bir role sahip olmuştur. Zamanla bu önemli rol kendini daha da göstermiş ve toplumsal yaşamda "at kültürü" adı verilen bir kültürel evreyi ortaya çıkarmıştır. Atın asil duruşu, gücü, kuvveti, hızı ve dinç yapısı, geniş bozkır coğrafyasında ona eşsiz bir değer atfedilmesini sağlamıştır. Atın hızı savaşta, çevikliği avcılıkta önemli bir unsur olmuş, özellikle beslenme ihtiyacını karşılamadaki becerisi bozkırda çok sayıda at sürüsünün yetiştirilmesine yol açmıştır. Atın temel ihtiyaçların karşılanması noktasında sağladığı büyük fayda, onu zaman içinde kutsal kılmıştır. Kahramanların öldüklerinde atlarıyla birlikte gömülmesi, atın dini törenlerde kurban edilmesi ya da totem olarak kullanılması bu kutsallığı göstermesi açısından önemlidir (Akcan, 2021, s. 264). Avarlar da Orta ve Doğu Avrupa'da varlıklarını üç yüz yıl kadar sürdüren, rüzgâr kadar hızlı atları ile birlikte yapmış oldukları fetihlerle düşmanları tarafından kolay kolay durdurulamamıştır. Bunun temel nedeni ordunda güçlü bir süvari gücünün varlığı ile tarih sahnesinde yer alması olarak belirtilebilir. Avarların süvari gücü savaşlarda, uygulanan savaş taktiklerinde ve genel stratejilerinde savaşın seyri açısından belirleyici bir faktördü. Bu gücün içyapısına bakıldığında, atlı savaşçının savaş

meydanında atın üzerinde iken kendisinin hızını azaltacak, kendisine yük olabilecek her türlü unsurdan arındırılmış bir şekilde at üzerinde bulunduğu ve bu sayede düşmanına karşı savaş meydanında başarılı olduğu görülür. Savaş meydanında süvarilerin at üstünde ortaya koyduğu büyük değer taşıyan unsurun, atın üzerindeki süvarinin hızlı bir şekilde giderken ok atıp düşmanını etkisiz hale getirmesiydi (Kafesoğlu, 1977, s. 270). Yapılması çok zor hatta neredeyse imkânsız gibi görünen bu durumun bozkır kültürü ile yoğurulmuş Avar askerleri tarafından yapılması sıra dışı bir durum değildi. Bölgede güçlü bir devlet olarak var olmak ortaya çıkan devletin otomatik olarak güçlü bir millet olarak yansımaya vesile olur (Albayrak, 2005, s. 90) Dediğimiz gibi at üstünde bulunan süvari asker savaş meydanında düşmana ani saldırı yapıp sersemletmek üzere hızlı saldırılar ortaya koyardı ve bunu yapmak içinde yükten arındırılmış bir şekilde at üstünde hareket ederdi. Ne yazık ki bu yapılan hareketin kimi zamanlar olumsuz sonuçları da meydana gelmiştir. Zira at üstündeki süvari ani baskınlar vermek için çok hızlı olması gerektiğinden dolayı genellikle zırhsız bir şekilde savaş meydanında düşmanına karşı savaşırdı. Bu da savaşçıyı düşman karşısında savunmasız bırakır ve düşman birlikleri fırsatını bulduğu anda atlı süvari birliğindeki askerleri at üstünde iken imha edebilirdi. Her ne kadar çeşitli kavimlerin Avar ordusu içerisinde savaş meydanında yer aldığı bilinen bir gerçek ise de süvari birlikleri içerisinde genellikle Slav veya Alan unsurundan ziyade Avar askerleri bulunurdu. Çünkü Bozkır Kültürü (Kafesoğlu, 1977, s. 47) ile yetişenlerin Avarlar olduğu ve nasıl daha iyi at sürülebileceği konusunda Avarların ordularına kattıkları diğer kavimlere kıyasla daha iyi oldukları için Avarlar savaşlarda böyle bir yol izlemişlerdir. Bozkır kültürünün getirmiş olduğu karakteristik özelliklere bakıldığında zorlu tabiat şartlarında yaşayarak edindikleri yetenekleri sayesinde daha seri şekilde hareket etmişlerdir (Kafesoğlu, 1977, s. 48-50) Atın ehlileştirilmesi ve atlı çoban kültürünün ortaya konması ilk Türklere bağlanmaktadır. İnsanlık tarihinde ulaşılan bu başarı, kavimlerin ve diğer kültürlerin gelişmesinde fevkâlade sonuçlar doğurmuştur. Tarihi bağlantıların gösterdiği gibi, büyük devlet esasları için gerekli şartlar ancak bu sayede belirebilmiştir. Türkler ufukları görünmez engin bozkırları atları üzerinde kolayca dolaşmışlar, yüksek sıradağları aşmış geniş ırmakları geçip giriştikleri akın ve fetih hareketlerini onların yardımları ile yapmışlardır (Durmuş, 2021, s. 2).

Avarlar süvari kuvvetleri Bizans ile yapılan Sirmium Savaşı'nda bir asır önce Hunlar tarafından kullanılan savaş taktiklerini kullanıyorlardı. Hunlar gibi at biniciliği olan Avarların savaş arenasında kullanmış olduğu taktik ve stratejilerin dönemin müellifleri tarafından

Hunların Bizans'a karşı kullandığı taktikler ile benzerlikler gösterdiği aktarılmıştır (Baumer, 2019, s. 265).

Avarların Bizans'ın başına dert olduğu dönemlerde tahtta bulunan İmparator Maurice (582-602) Avarların savaş stratejileri hakkında yaptığı değerlendirme de onları Hunlar ile kıyaslamıştır. Avarlar ile Hunların savaş tarzını karşılaştıran imparator, Avarların uzun mesafeden ok atmayı, pusu kurmayı, düşmanlarını kuşatmayı çok iyi bildiklerini, bu konuda uzman olduklarını ve daima hareketli bir yapıda olduklarını belirtmiştir.

Avarlar kendi düşmanları olan Bizans, Pers gibi devletler ile yaptıkları savaşlarda onları mağlup ederler ve onları mağlup ettikten sonra belirli bir mesafeye kadar da onları takip ederlerdi. Ancak düşmanlarının mallarını yağmalamazlardı. Ama düşmanlarını yok edinceye kadar asla pes etmezler, onları yıpratmak için canla başla uğraşılırdı. Eğer ki yapılan savaş Avarların lehine bir sonuç doğurur ise düşmanlarını takip edip etmeme kararı komutanların kendi aralarında yaptıkları bir değerlendirme sonucuna göre yapılırdı. Asla dikkatsiz davranılmazdı. Yapılan savaşlarda güçleri tükeninceye kadar pes etmezler, savaşılırdı (Baumer, 2019, s. 265-267).

4.3. Avar Ordusunun Temel Unsurunu Oluşturan Yaya ve Piyade Güçleri

Avar ordusu sadece süvari birliklerinden oluşmuyordu. Aynı zamanda orduda piyade güçlerinin varlığı da önemli yer tutmaktaydı. Kendi ordularının içerisinde farklı etnik yapıya mensup kavimlerden kişileri de bulundurmış (Golden, 1992, s. 137) ve bunları genellikle piyade unsurunun içerisine dâhil etmiştir. Piyade güçlerinin önemine baktığımızda; bu unsurun kuşatma savaşlarında varlığı büyük değer taşımaktaydı. Genellikle surları aşmak, kalelere saldırmak veya düşman kuşatmasına karşı set halinde durup direnmek piyade güçlerinin göreviydi. Bu birlikler süvari gücüne kıyasla askeri teçhizat anlamında geniş donanımlar ile savaş meydanlarında bulunurlardı. Süvariler savaş meydanlarında daha çevik olabilmek için savaş meydanlarında üzerlerinde sadece kılıç, ok ve yay ile sınırlandırılmış bir vaziyette düşman ile karşılaşılırdı. Piyade gücünde ise süvarilere kıyasla böyle bir sınırlama bulunmadığı için bu birlik savaş meydanında her türlü askeri teçhizattan üstün bir şekilde yararlanabilirdi (Arslan, 1984, s.23-25). Bu sayede savaş meydanlarında yeri geldiğinde düşmana karşı savunma hattı oluşturulduğunda üstün zırh teknolojisi ile donatılan askeri birliklerin düşman karşısında hasar alması gecikiyordu. Süvarilere kıyasla daha düzenli bir şekilde ve aynı anda hareket ederlerdi. Süvarilerin savaş

meydanındaki amacı dağınık bir şekilde ve aniden saldırmak olduğu için süvariler bir anda her taraftan düşmana saldırmaya çalışırlardı. Ancak durum piyade gücünde tam tersi idi. Askerler, komutanın komutları ile beraber hareket edip düşmana birlikte karşılık verirlerdi. Bu birliklerde süvari birliklerine kıyasla ek olarak savaş meydanlarında düşmana karşı mızrak ve kılıcın kullanımı ön plandaydı.

Avarların piyade gücü içerisinde etnik çeşitliliğin varlığı devletin ilk zamanlarından itibaren tesis edilmiştir. Avarlar ilerleyen dönemlerde Pannonia'da topraklarını her yöne doğru genişlettiklerinde bölgede yaşayan diğer kavimler de Avarların bu güçlenmesi üzerine onların yanına gelip ordusunda görev almaya başlamışlardı. Buna en bariz örnek Bayan Kağan idaresinde Bizans'a ve diğer uluslara karşı alınan galibiyetler üzerine bölgede bulunan Slav kabilelerin Avarlara katılmasıdır. Daha sonra devlet topraklarını Bizans'ın kuzey bölgesine doğru genişletince bölgede bulunan Kutrigur kabileleri de Avarlara katılmaya başlamışlardır (Hildinger, 1997, s. 76-80).

4.4.Avar Ordusunda Yay ve Ok Kullanımı

Bozkır kültürünün vazgeçilmez unsurları içerisinde yer alan ve hafif silah olarak kabul gören ok, Türklerde hâkimiyet sembolü olarak kullanılmakla birlikte, yemin ederken sözden cayılması halinde söz konusu okun kanını akıtmasına bedel olarak gösterilmesi ya da miras belirleme gibi çeşitli alanlarda yer almaktadır. Ok Türk kültüründe bu denli önemli olmasının yanı sıra Türk savaş kültüründe de vazgeçilmez bir konuma sahiptir (Göksu, 2008, s. 128-135). Avar devletinin savaşlarda başarı kazanmasındaki en önemli faktörlerden biri de kendilerine has oklarıydı. Ok hem atlı süvari birliklerinde hem de piyade birliklerinde kullanılan önemli bir savaş aletiydi. Kullanımı kolay, savaşçı asker için taşınması rahat olduğu için büyük önem arz ediyordu. Yay ve ok kullanımı kılıç kadar ağır olmamasının yanı sıra mızrak kadar da hem kullanılması hem de taşınması zor bir alet değildi. Savaş meydanında özellikle bir süvari için ok ve yayın kullanımı kendisi açısından büyük bir avantajdı. Türklerin ok ve yay kullanımına yatkınlığı savaşlarda ve düşmana karşı yürütülen harekâtlarda çoğu zaman meyvesini vermiştir. Avarların ok kullanımındaki ustalığında eski Türk geleneğinin ve bu geleneği devam ettirmelerinin büyük payı olmuştur. Öyle ki Türk okçuluğu ile alakalı olarak Anna Komnini'nin ok ve yay kullanma konusundaki yorumunda; Türklerin savaş meydanında bir düşmanını kovalamaya geçmesi halinde mutlaka ok atarak düşmanını haklayacağını ve eğer ki kovalanan kişi kendisi ise de Türk'ün aynı şekilde mutlaka kendisini kovalayanı haklayacağını belirtir (Gömeç,

2018, s. 78). Bu değerlendirmeden yola çıkacak olursak Avarların; Slav, Alan, Utrigur, Kutrigur ve Bizans'a karşı savaşlarda başarılı olmasında ok ve yay kullanımındaki üstünlüklerinin savaş sonuçlarına yansımaları şeklinde tanımlamak mümkündür. Avarların kullandığı özel ok uçları düşmanı 500 metre mesafeden öldürebilmekte ve 200 metreden zırhı delebilmekteydi. Düşmanı sürekli rahatsız edip ok yağmuruna tutmak ve beklenmedik anda saldırmak Avarların en iyi bildikleri işti.

Avarlar hakkında bir diğer önemli husus ise tarihte yaşananları bilmeleridir. Bu doğrultuda eski Türk kütellerinin Avrupa'da yaptıklarını da biliyorlardı. Zira Bizans'a karşı Macaristan düzlüklerine geldiklerinde, karargâhlarını kendilerinden bir asır önce yaşayan Attila'nın kendi karargâhını kurduğu topraklar üzerinde oluşturmuşlar, kendi devlet merkezlerini de burası olarak belirlemişlerdir. Avarlar bu dönemden itibaren Bizans üzerine bir düzine seferler düzenledi. 587 yılında Bizans ile Edirne yakınlarında yaptıkları ve yenildikleri savaşta son ana kadar canla başla savaşmışlar ve bölgeyi de yağmalamışlardır. Bizanslılar için bu adeta bir asır öncesindeki Hun saldırılarının devamı olarak görülmüştür (Hildinger, 1997, s. 76-80).

4.5. Avarların Savaş Esnasında Ortaya Koydukları Kuşatmadaki Uzmanlıkları ve Bunun Çağdaş Devletlere Yansımaları

İslamiyet öncesi Türk tarihine bakıldığında eski Türk devletlerinde devletlerin düşmanlarına karşı kuşatma yaptıklarına ve bu amaçla araç gereçler kurduklarına dair pek fazla veri bulunmamaktadır. Türk ordusunun genelini incelediğimizde Ordunun çoğunluğunu oluşturan unsurun süvarilerden meydana geldiğini, nadir zamanlarda yaya, diğer bir ifade ile piyade unsurunun da ön planda olduğunu söylemek mümkündür (Akcan, 2021, s. 722). Ancak Türklerin bununla birlikte kuşatma konusunda destek sağlayacak diğer gerekli askeri birliklerin ordu içerisinde yer aldığını söylemek güçtür. Zira Türklerin Orta Asya'da iken buldukları coğrafi şartlarda genellikle süvarilerden oluşan Türk askerleri için düşmanlarına karşı kuşatma araç gereçleri gerektirecek bir durum olmamıştır. Bunun yerine genellikle ani baskınlar ve vur-kaç taktiği uygulanmıştır. Ancak Çin'e karşı yürütülen savaşlarda nadir de olsa seddi aşmak için kuşatma araç ve gereçlerinin de kullanıldığını söylemek mümkündür. Çin'e karşı yürütülen savaşlar da Türkler at üzerinde kolay taşınabilen silahları olan ok ve yayın yanında demirden yaptıkları silahlar ile de Çin'e üzerine yapılan seferlerde büyük zaferler elde etmişlerdir (Akcan, 2021, s. 722-723). Avrupa'ya giden Türk Kavimlerine bakıldığında ise burada bulunan Türkler buldukları

ilk dönemlerden itibaren bölgede yer alan düşmanlarına karşı kuşatma araç ve gereçlerine ihtiyaç duymuşlardır. Aslında Orta Asya da kuşatma ve kuşatma araç gereçlerini gerektirmeyecek durumun asıl sebebi de bu olabilir. Yani Avrupa'da bulunan Türk devletleri buraya geldiklerinde kale unsuru ile sürekli karşılaşmaya ve her bölgede yüzlerce kalenin varlığından haberdar olmaya başlıyorlar. Ancak Orta Asya'da ise böyle bir durum söz konusu olmadığından kendilerini fiziki coğrafyaya göre adapte etmişlerdir. Orta Asya'da yaşayan topluluklar burada kale ve benzeri şekilde kendilerini bir bölge ile sınırlayacak yapılara ihtiyaç duymamışlardır. Avrupa'da ise durum tam tersine olup, insanların yaşamlarını etrafi çevrili şehirlerde ve yapılar içerisinde idame ettirdiklerini görmüşlerdir.

Avarlar geçmişten kendi dönemlerine kadar Doğu ve Orta Avrupa'da kendilerinden önce gelen halefleri gibi bölgedeki kaleler ve asıl hedef olarak surlarla çevrili İstanbul'u alabilmek için bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Bu amaç doğrultusunda Avarların 626 yılında Sasaniler ile ittifak içerisinde olup İstanbul'u kuşatması, Türk tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu savaşlarda Avarların diğer Türk kavimlerinden farklı olarak ilk defa savaşta mancınık unsuru İstanbul'u ele geçirmek üzere kullanıldığı görülmektedir. İstanbul'u almak amacıyla yapılan harekâta ne yazık ki denizcilik konusunda zayıf olmaları ve savaşı sadece kara üzerinden başlatmaları dahası Sasanilerin de anlaşmaya rağmen gerekli desteği vermemeleri üzerine kurdukları mancınık düzeneklerini de alarak savaş meydanından geri çekilmişlerdir (Karatay & Acar, 2020, s. 226). Avarların diğer çağdaş kavimler olan Hazarlar, Peçenek, Kumanlar gibi kaleler kuşattığı ve şehirler ele geçirdikleri bilinmekle beraber bu kuşatmalarda kullanılan muhasara aletleri ve ağır silahlar hakkında bilgiler ne yazık ki sınırlıdır (Kurat, 1992, s. 29). Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu sınırlı bilgiler bile özellikle Avarların ağır silah teknolojisi bakımından tahmin edilenden çok daha ileri seviyede bir silah teknolojisine sahip olduğunu göstermektedir (Kaegi, 2003, s. 139-139). Nitekim Avarlardan bahseden dönemin Bizans kaynakları Avarların üstün savaş gücünün Sasaniler ve Bizanslılar tarafından övgüyle karşılandığını aktarmaktadır. Onların harp teknolojisinde geldikleri seviyenin dönem şartları açısından neredeyse muazzam düzeyde olduğunu nakletmektedir (Golden, 1992, s. 143-144).

568 yılından itibaren Macar ovalarına hâkim olan Avarlar, bu sırada kendilerine karşı savaş başlatan Frank İmparatoru Siegebert'i yapılan savaş sonucunda mağlup edip daha sonra uzun kuşatmalar sonucu Sirmium ve Belgrad gibi ele geçirilmesi güç şehirleri kontrol altına

almışlardır (Taşağıl, 2018, s. 264-266). 626'daki meşhur İstanbul kuşatması sırasında savaş meydanına on iki tekerlekli bir kule, duvar delmeye yarayan aletler ve muhtelif makineleri kullanmışlardır (Namık, 1933, s. 176). Avarların İstanbul kuşatmasında, her ne kadar başarılı olmasa da ortaya koymuş oldukları çaba ve kendilerinin savaş meydanında yanlarında savaşta kullanmak için getirdikleri aletler dönemin Bizans kaynaklarında övgü dolu sözlerle aktarılmıştır. Bu savaş teknolojisi kendi dönemlerinde hem Bizans hem de Sasanileri etkilemiş (Taşağıl, 2018, s. 270-271) olmasının yanı sıra Avarların İstanbul kuşatmasında ortaya koyduğu çaba nedeniyle diğer kavimler, Avarlar için hem büyük hayranlık duymuş hem de Avarlar ile savaşmanın kendileri açısından kötü sonuçlar doğurabileceğini anlamışlardır (Bradbury, 1992, s. 13-16). Büyük bir çaba sarf edilmesine rağmen İstanbul kuşatmasının başarısız olmasının en temel sebebi Avarların donanma konusunda yeterli bilgisinin olmaması ve bunun sonucunda deniz üzerinde aktif rol alamamalarıdır. Bu gerekçe karada çok üstün olmalarına rağmen savaşın seyrinin Bizans lehine dönmesi ve nihayetinde geri çekilme ile sonuçlanmasına neden olmuştur (Treadgold, 1997, s. 296-297).

4.6. Avarlar Ordularının Ortaya Koymuş Olduğu Teşkilatlanma ve Uygulanan Savaş Stratejilerinin Yansıması Bakımından Önemli Olan 626 Konstantinopolis Kuşatması

600 yılına gelindiğinde Avarların Orta Avrupa'da yürüttükleri faaliyetlerin Doğu Avrupa'da buldukları dönemdeki faaliyetlerinden bile daha büyük etkileri olmuştur. Ülkenin sınırları 610 yılında devletin sınırları Baltık'tan Mora'ya, Orta ve Doğu Trol'e bugünkü Doğu Almanya'dan Don Nehri'ne kadar uzanıyordu aynı zamanda Germenlerin çekilmesinden sonra boş kalan topraklara Slav unsurlar yerleştirilmişti. Avar ordusunun esas nüvesini Türkler teşkil etmesine rağmen, yabancı kavimler de yardımcı kuvvet olarak kullanılmakta idi. Sözcüleri 600 yılında Bizanslı kumandan Priskos Avarlardan 17200 esir almıştı. Bunlardan ancak 3 bini Türk, geri kalanların 4000'i Gepid, 7000'i de Slavlardandı. 603 yılında Longobard kralı Ailulf, Kremona ve Mantua'nın işgali için Avarlardan yardım istediği zaman Avar hakani kendi kumandanlarının idaresinde Slav birliklerini göndermişti. Bunun yanında Avarların askerî bakımdan Slavlara hocalık yaptığını söyleyebiliriz. Aslında Slavlar, Avar ordusunda piyade kuvveti olarak kullanılıyordu (Taşağıl, 1990, s. 16). Avarlar düşmanları ile savaşa tutuştukları vakit önden Slav birliklerini gönderirlerdi. Daha sonra kendileri de ganimet ve esir toplamak için arkadan gelirlerdi (Karatay &

Acar, 2020, s. 225-227). 602 yılında Avar kağanı Bayan Kağan vefat etmiş yerine geçen hakan İtalya'ya doğru hareket etmiş ve Langobardları yenmiştir. Zira Avarlar bu zafer öncesinde Langobardların Pannonya'dan İtalya'ya göç etmelerini fırsat olarak görmüş ve Pannonya'ya girmişlerdi (Taşağıl, 2014, s.15). Bu esnada Bizans'ta İmparator Phocas 602 yılında eski imparator Mauricius'a darbe yaparak onu tahttan indirip idam ettirmiş ve tahta kendisi oturmuştu. Phocas döneminde Sasaniler sınırlarını batıya doğru genişletmeye başlamıştı. Sınır eyaletlerinde isyanlar çıkmasıyla Phocas otoritesini kaybetti. 610 yılında kendini imparator ilan eden Herakleios, Phocas'ı idam ettirdi. Herakleios devletin idaresini ele aldığıda devlet ekonomik olarak çökmüştü. Paralı askerliğe dayalı olan sistem işleliyordu. Herakleios ilk iş olarak Anadolu içlerine kadar ilerleyen Sasani tehlikesini bertaraf etmek için uğraşmaya başladı (Ostrogorsky, 1999, s. 86-87). Bu dönemde batıda bulunan Avarların gönüllerini hoş tutmak için de onlara sürekli değerli hediyeler ve vergiler gönderdiler. Fakat ilerleyen dönemde Avarlara ödenen vergilerde ekonomik nedenlerle aksaklıklar yaşandı. Vergilerin aksaması ve gönderilen hediyelerin Avarları memnun etmemesi nedeniyle 617 yılında Avarlar ile Doğu Roma İmparatorluğu ilişkileri yeniden kesildi. Avar ve Slav birlikleri Teselya, Epir, Mora ve Trakya önlerine doğru saldırıya geçtiler. Avarlar bu saldırılarında bütün Balkan Yarımadası'na, batıda Adriyatik kıyılarına, güneyde ve doğuda Ege sahillerine kadar olan bölgeye akınlar düzenlemişlerdir. ağır istilâ ve tahribat yaptıktan sonra avar birlikleri tekrar Tuna gerisine çekiliyorlardı. Fakat Slavlar, Balkan Yarımadası'na kuvvetle yerleşiyor ve bölgeyi işgalleri altına alıyorlardı. Bu durum en nihayetinde Balkanlardaki Bizans hâkimiyetinin sarsılmasına sebebiyet verdi. Bütün Tuna eyaletleri ve Makedonya, Avarların ve Slavların hakimiyeti altına geçmişti ve bununla yetinmeyen slavlar ise Trakya, İstanbul önlerine kadar tahrip etmişlerdir. Özellikle Slav-Avar orduları tarafından Selânik üzerine yapılan saldırılar çok şiddetli olmuştur (İnce, 2021, s. 11-14).

Herakleios ise bu dönemde Avarlara elçi göndererek barış istediğini ve kağan ile görüşmek istediğini bildirdi (Mangaltepe, 2009, s. 70-74). Herakleios saray muhafızlarını da yanına alarak Avar Kağanı ile görüşmek üzere yola çıktı. Doğu Roma kaynaklarına göre Avar kağanı verdiği sözü tutmayarak imparatoru yakalayıp esir etmek istedi. Kendisine kurulan tuzaktan kurtulan imparator, bu yaşanan gelişmelere rağmen tekrar barış elçileri gönderdi. Avarlara 200 bin nubizma vermeyi kabul etti. Oğlu İannes'i de rehin olarak Avar Kağanına gönderdi. Bu gelişmelerden sonra Avarlar ile yaşanan çatışma sürecini durduran imparator 622 yılında Sasaniler üzerine sefere çıktı. Savaşa giden askerler

yürüyüş esnasında İsa'nın tasvirini en önde taşımışlardı. Bu sebeple imparator Herakleios sonraki nesil tarihçileri tarafından ilk haçlı seferini başlatan kişi olarak anılacaktır. Sasanilerin İran'ı ele geçirmek istemeleri Bizans'ın yönünü Avarlardan çevirmesine sebep olmuştur. Avarlar bu durumu fırsata çevirmek istemişler ve bu esnada kendilerini toplayarak Konstantinopolis'i kuşatmaya hazırlanmışlardır.(Howard vd., 1993, 133-137). Sasaniler tarafında ise hükümdar ikinci Hüsrev Şahinşah; El Cezire, Filistin ve Suriye'yi ele geçirmişti. Şahinşah himayesi altındaki elli bin kişilik orduyu iki kıtaya bölerek komutan Sharbaraz ile Roma içlerine doğru gönderdi. Herakleios ise Sasanilerin askeri stratejilerine karşı kendi ordusunu üçe bölmüştü. Kendisi Lazika bölgesine gitti. Sasani ordusunun bu güzergâh üzerinden İstanbul'a gideceğini düşünüyordu. Ayrıca imparator bu coğrafyada Hazarlar ile görüşüp ittifak yapmak istiyordu. Doğuda bu gelişmeler yaşanırken batıda ise Avar kağanı, imparator Herakleios'un kendisine verdiği sözlerin tutulmayacağını düşünüyordu. Yanına Bulgar, Slav ve Gepid kitlelerini alarak harekete geçti. Avarlar Trakya'ya yaklaşırken Sasani generali Sharbaz ise boğaz kıyılarına gelerek Kadıköy'de karargâhını kurdu (Karatay & Acar, 2020, s. 230-234). Sharbaz atlı süvarileri ve savaş arabaları ile bir taraftan Kadıköy ve çevresini yağmalarken bir taraftan da Avarların gelmesini bekliyordu. Sasaniler ile Avarların nasıl irtibata geçtiği ve nasıl ittifak kurduğunu ne yazık ki bilinmemektedir. Bu konu ile alakalı olarak diyebiliriz ki Sasaniler, kendilerinden önce kuruldukları bölgede bulunan Perslerin satraplık sisteminin bu konuda etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Zira Sasaniler, Perslerin kuruldukları coğrafyada farklı bir devlet olarak görülse bile Perslerin devamı olarak nitelenmeleri mümkün olup, onların kullandıkları birçok projeyi de kendi devlet sistemi içerisinde de kullanmışlardır (Duran, 2015, s. 71-72). Birlikte hareket etme önerisinin, Doğu Roma'nın giderek artan baskısından kurtulmanın yolunun Avarlar ile birlik olarak Doğu Roma başkentine saldırmak olduğunu bilen Sasanilerden geldiği düşünülmektedir. Haziran aylarının sonlarında yaklaşık 30.000 kişi olduğu tahmin edilen Avar kuvvetleri önce Trakya'ya girdi ve daha sonra Edirne'ye oradan da İstanbul'un uzun surlarının önüne doğru hareket ettiler (Ostrogorsky, 1999, s. 90-94). Galata sırtlarına gelen Avar birliği yaktıkları büyük bir ateş ile geldiklerini Sasanilere haber verdiler. Avar kağanı büyük sur içine bir elçi göndererek kalenin teslim edilmesini istedi. Herakleios başkenti oğluna bırakmıştı fakat idare Patrik Sergious ve Patrik Bonus başta olmak üzere üç kişilik bir heyete bırakılmıştı. Teklifin reddedilmesi üzerine Avarlar şehrin çevresini ateşe verdiler, şehre su taşıyan Valens adıyla bilinen su kemerini yıktılar. Patrik Bonus, şehri terk etmeyeceklerini,

isteklerin yerine getirilmeyeceğini ve şehrin kendisini müdafaa edebilecek durumda olduğunu söyledi.

Kağan, 29 Temmuz sabahı yaptığı taarruzlar ile şehrin surlarını yıpratmaya başladı. Süvari birlikleri Haliç'ten Marmara kıyılarına kadar olan alanı adeta arı sürüsü gibi sarmıştı. Kaynakların ifadesi ile; silahların parılması Avarların görünüşündeki korkuyu arttırıyor ve izleyenleri dehşete düşürüyordu. Şafak sökerken Avar ordusu surların farklı noktalarından koçbaşları ve tahrip aletleri ile surları aşmaya çalışıyorlardı. Piyade hücumlardan bir şey elde edemeyeceğini gören kağan, yapılmasını istediği mancınıkları devreye soktu. Avarlar mancınık yapmasını ve kullanmasını biliyorlardı. 1 Ağustos'da hazırladıkları 12 düzenekli savaş kulesini surların önüne doğru yerleştirdiler. Sur boyunca uzanan mancınıklar gök gürlemesi eşliğindeki fırtına gibi attığı taşlarla surlara yüklendiler. Doğu Roma askerlerinin ilk hedefi surlara tırmanan askerler ve kulelerdi. Sur diplerinde vuruşmalar devam ederken, Avar kağanına bağlı kayıklar Senkalnikos Kapısı yakınlarından Haliç'e doğru girmeye başlasalar bile Doğu Roma askerleri tarafından imha edildiler. 2 Ağustos'da 5 kişilik Doğu Roma heyeti kağanın huzuruna geldi. Kağan ile görüşmeye gelen Doğu Roma elçileri Avarların yanında Sasani birliklerini de gördüler (Mangaltepe, 2006, s.76). Kale komutanı Patrik Bonus yüklü miktarda para karşılığında kağanın çekilmesini istedi ancak kağan teklifi kabul etmedi. Sasani ordusunun kuşatmaya katılacağını ve şehir halkının mallarını ve eşyalarını alarak şehri terk etmesini istedi. Doğu Roma, Sasani ordusunun karşı kıyılara geçişini önlemek için Marmara'da ve boğazlarda devriye sayısını arttırdı. Bunun sonucunda Avar kağanının yanından dönen Sasani generalleri boğazdan geçerken yakalanarak öldürüldüler. Onların cansız bedenleri kağana ve Sasani hükümdarına gönderildi. 3 Ağustos gecesi ise Slav gemileri saklandıkları koyda pusuya düşürüldüler. Karada çatışma ne kadar kıyasıya sürüyorsa denizde de bir o kadar hararetle bir şekilde sürüp Doğu Roma'nın üstünlüğü ile sonuçlanmaktaydı (Gömeç, 2011, s. 480-491). Karşı kıyıya geçmeye çalışan 4.000 Sasani tümenini taşıyan gemiler batırılmış ve imha edilmişti. 6 Ağustos'a kadar tüm gün ve gece çatışmalar devam etti (Karatay & Acar, 2020, s. 225-229). Slav kayıklarının Haliç'e girmesi ve Haliç'ten surlara saldırması planlanmıştı. Kağan surlarda gedik açılacağını umuyor, Haliçteki gemilerin şehrin düşmesini kolaylaştıracağını düşünüyordu. Avarlar daha önce Tuna ve Sava Nehirlerinde küçük filolar oluşturarak bunları Karadeniz yoluyla sur önlerine getirmişlerdi.

Kağan, Slav gemilerinden Kâğıthane derisi ağzında beklemelerini ve saldırı anına hazır olmalarını istemişti. Buna karşılık Doğu Roma kumandanları ise Avarların denizden taarruza geçeceklerini öğrenmişlerdi. Doğu Roma tarafından sıkıştırılan Slavlar ok ve mızrak yağmuruna tutuldular. Atının üzerinde olayları izleyen kağan, Avar filosunun topyekûn imhası üzerine şehri düşüremeyeceğini anladı ve saldırıya emir vermeden başladıkları için bu saldırıdan kurtulan Slavları katletti (Stratos, 1968, s. 190-192). Avar birliklerinin bir kısmı saldırı şiddetini arttırmış, bazı kıtalar ise geri çekilmeye başlamıştı. Kentin pek çok yerinden dumanlar yükselirken sur önleri birbiri üzerine yığılan askerlerle doldu. Haliç'in rengi ise çatışmalardan sonra kızıla döndü (Stratos, Bizans ve Avarlar, MS 6-9. Yüzyıl, 1968, s. 186-190). Avarların geri çekildiğini gören Sasaniler de geri çekilmeye başladı. Kağan, imparatorun kardeşinin ordusu ile geldiği haberini alınca kıtalarını toplayarak geri çekilmeye başladı. Avarların İstanbul'u ele geçirecek bir sabrı ve teknolojisi yoktu. Kuşatmada oldukça iyi olan Sasaniler ise iyi korunan boğazdan ordularını karşıya geçirememişti.

Avarların İstanbul'u kuşatması ve aldıkları mağlubiyet siyasi ve toplumsal yaşamda büyük yankı uyandırdı. Avarlar gösterişli ordularının güçleriyle savaşı kazanacaklarını düşünürken, Doğu Roma dini duyguları yöneterek güçlü kalmaya çalıştı. Bu sebeple bazı müellifler bu zaferi "Hristiyanlık galip geldi." şeklinde not ettiler. 627 yılında Ayasofya'da verilen bir ayinde papaz; vahşi Avarların ve Tanrı tanımaz Perslerin tanrı tarafından gözetilen şehre saldırmaları sonucu Tanrı'nın şehrin insanlarına duyduğu kutsal sevgi ve Meryem'in şefaati sayesinde onların geri püskürtüldükleri üzerine bir ayin yaptı. Doğu Roma bu savaştan kurtuldukları 7 Ağustos gününü uzun yıllar boyunca bayram olarak kutladı. Hatta meşhur Akathistos (Kafesoğlu, 1977, s. 58) İlahisi'nin Avar kuşatması ile ilgili olduğu belirtilmektedir.

Herakleios'un faaliyetlerine bakacak olursak Kafkas sınırına hareket eden imparator Tiflis'te Hazarlar ile anlaştı. Herakleios Üsküdar'a kadar ilerleyen Sasanilerin Anadolu'daki başarısını gölgelemek için atlı ordusunu Avar teşkilatlanmasına göre düzenledi (Paul, 1978, s. 348). Daha sonra ise Sasanilerin kuzey eyaletlerini ele geçirmeye başladı. 627 yılında Sasanilerin ana ordusunu Ninova'da yenilgiye uğratan Herakleios, II.Hüsrev'in sığındığı Dasedagır şehrine girdi. Bölgeden kaçan II.Hüsrev kısa bir süre sonra tahttan indirildi ve öldürüldü. Yerine geçen II.Kubat; Doğu Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Mezopotamya'yı Doğu Roma ya vermeyi kabul etti. İmparator

Sasanilerden aldığı Kutsal Haçı eski yerine dikmek için Kudüs'e uğradı. Ardından başkentinin yolunu tuttu.

Bu savaşta Avar ordusunun yapmış olduğu kuşatmayı değerlendirecek olursak; İstanbul'un kuşatmasında tarih boyunca çeşitli stratejiler uygulanmıştı, Avar ordusu da geçmişte uygulanan bu stratejilere ek olarak kendi geliştirdikleri taktikler ile İstanbul'un savunma engelini aşmaya çalışmışlardır. Avar ordusu şehri muhasara altına almak için genellikle kuşatma duvarları inşa eder, savunma hatlarını kuşatır ve çevreyi kontrol altına alarak şehrin erzak ve yardım yollarını keserlerdi. Bu stratejilerle şehri izole ederek aç ve susuz bırakma gibi yöntemleri kullanarak düşman savunmasını zayıflatır ve bitkin düşürürdü. Aynı zamanda, kuşatma esnasında yerine göre küçük veya büyük gruplar halinde yapılan saldırılarla şehri ele geçirmeye çalışırlardı. Surları aşma girişimleri olarak; kuşatma kuleleri inşa etme, hendekleri doldurma ve kuşatılan şehir içerisinde propaganda yoluyla psikolojik etki yaparak şehirde isyan çıkartma, şeklinde yöntemleri kullanmaktaydılar. İstihbarat faaliyetleri ile kendileri için casusluk yapabilecek kişileri bulan Avarlar bu sayede şehri içten fethetmek için uğraştılar. Ancak şu bir gerçektir ki, kuşatmanın etkili olması için kara harekâtı ile birlikte etkili bir donanma gücünün kullanılması, savunma sistemini çökertebilmek için olmazsa olmazlardandı. Kuşatma sırasında boğazdan yapılacak bir saldırı ve şehrin deniz tarafından abluka altına alınması şehre erzak ve yardımların ulaşmasının önünde büyük bir engel teşkil edebilirdi. Karadan yapılan harekâtlar her ne kadar tek başına yıldırıcı olsa da denizden de ciddi bir kuşatma olmaması halinde İstanbul'un ele geçirilmesi ne yazık ki mümkün değildi. İşte bu nedenle Avarların karadaki üstün başarısına rağmen aynı güçlerinin donanma alanında gelişmemiş olması kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.

SONUÇ

Avarlar, 558-805 yılları arasında yaklaşık olarak 250 yıl kadar Avrupa da varlığını sürdürmüş ve bu süre zarfı içerisinde Doğu Avrupa'nın ve Orta Avrupa'nın siyasi haritasının şekillenmesinde aktif olarak rol almışlardır. 6. yüzyılın ortalarında görünmeye başladıktan sonra 9. yüzyılın başına kadar Avrupa'nın birçok bölgesine yerleşmişler ve burada büyük bir devlet kurmuşlardır. Ortaya koydukları askeri başarılar ve bu başarıların temelinde yatan askeri strateji ve taktikler onların savaş meydanlarında başarılı olmalarını sağlamıştır. Yine Avarların konargöçer yaşam tarzına sahip bozkır halklarından olmaları ve bu özellikleri neticesinde bünyelerinde taşıdıkları Orta Asya atlı

kültürünü savaş meydanlarında ustalıkla uygulamaları onları rakiplerine karşı öne çıkarmıştır. Ani hücum ve geri çekilme taktiklerini başarıyla kullanırken ordu disiplininden hiç taviz vermemişlerdir. Bununla birlikte Avarların savaşlarda uyguladıkları ve başarılı oldukları alan ise atlı okçu birliklerinin özellikle kale kuşatmalarında üstün başarı ortaya koyacak derecede ustalaşmış olmalarıdır. Bu üstünlüklerini düşmana karşı uyguladıkları saldırı veya savunma savaşlarında strateji haline dönüştürmüşlerdir. Genellikle atlı okçu birlikleri toplu ok atışları yaparak düşmanı yıpratıldıktan sonra seri bir şekilde geri çekilirlerdi. Kuşatma ve kale savaşlarında ordularının kuşatma teknikleri konusunda uzman oluşu, surları aşma ve savunmayı yarma konusundaki başarıları savaşlarda kendileri için büyük fayda sağlamıştır. Savunma konusunda ise esnek savunma kabiliyetlerine sahip olmaları ve düşman ordusu üzerine hızlı taarruz yapabilmemesi ustalıkları düşman saldırılarının püskürtülmesinde büyük rol oynamıştır. Orta Asya'nın bozkır coğrafyasından Avrupa'nın içlerine kadar akınlar düzenleyen ve tarihi araştırmalar neticesinde menşei konusundaki tartışmaların büyük oranda aydınlandığı ve Orta Asya kökenli bir Türk boyu oldukları anlaşılan Avarlar'ın Türk tarihi içerisindeki yeri ve önemi büyük değer taşımakta olup bununla birlikte Orta Asya Türk kültürünün Avrupa'ya taşınmasında büyük rol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (1990). *Greks Seyyah Priskos'a Göre Avrupa Hunları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Agathias, M. (2023). (Çev. Hüseyin Uçar). *Bizans Tarihi: Agathias Kroniği*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Akcan, A. (2020). "Eski Türklerde Devlet Yönetiminde Hakimiyetin İlahi Temelleri". *Mecmua*, (10),303- 321.
- Akcan, A. (2021). "Bozkır Türk Kavimlerinde Ordunun Temel Unsurları." *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(4), 711-726.
- Akcan, A. (2021). "Legacy of the Steppe: Traces of the Scythian Horse". *Journal of Social Sciences and Education*,4(2), 263-275.
- Akcan, A. (2023). "Avrasya Bozkır Konargöçerlerinde Askeri Yapı". *Asya Studies*,7(25). 259-270.
- Albayrak, M. (2005). "İnsanlığın Uzun Soluklu Tecrübesi Din-Milliyetçilik İlişkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (1), 83-113.

- Arslan, M. (1984). *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasî Yapı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Artamonov, M.İ. (1972). *Hazar Tarihi/Türkler-Yahudiler-Ruslar*, Rusya.
- Barrthold, W. (1945). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul.
- Baumer, C. (2012). *The History Of Central Asia : Volume I. I.B.* Tauris, London.
- Bradbury, J. (1992). *The Medieval Siege, (Boydell and Brewer)*, New York.
- Chan, Duck Chan. (1995). *Juan-Juanlar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Chavannes, E. (2013). (Çev. Ahsan Batur). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Cheyne, J.C. (2008). (Çev. İsmail Yerguz). *Bizans Tarihi*, Dost Kitapevi, Ankara.
- Christian, D. (1998). *A History of Russia Central Asia and Mongolia*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Czegledy, K. (1998). (Çev. Erdal Çoban), *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri*, İstanbul.
- Davidson, G.R-Horvath. (1937). "The Avar Invasion of Corinth", American School of Classical Studies at Athens.
- Deugnies, J.M. (1924). (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, Ötüken Neşriyat, Cilt II, İstanbul.
- Demirkent, I. (1998) "Herakleios", TDV İA, Cilt 17, İstanbul, s.210-215.
- Diehl, C. (1937). (Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul.
- Duran, M. (2015). "Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (34), 61-86.
- Durmuş, İlhami. (2021). "Türk Kültür Çevresinde At ". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (1), 1-12.
- Eberhard, W. (1942). "Çin kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halktan", *Türkiyat Mecmuası*, VII, VIII.

- Erdelyi, İ. (2013). (Çev. Kürşat Yıldırım) "Avarlar". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*. XIII(2), 337-346.
- Forte Maison, M. (1868). *Franklar Kökenleri ve Tarihleri*, Fransa.
- Golden, P.B. (2002). (Çev. Osman Karatay), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ankara.
- Göksu, E. (2008). *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gömeç, S. (2009). *Kök Türk Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Grignaschi, M. (1972). "Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler", *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt I, Ankara.
- Grousset, R. (1980). (Çev. M. Reşat Uzmen). *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gumilev, L.N. (2001). (Çev. Ahsen Batur), *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Haussig, H.W. (1954). *Theopylakt's Exkurs Über Die Skythischen Völker*, Almanya.
- Hildinger, E. (2001). *Warriors Of The Steppe : A Military History Of Central Asia*. Da Capo Press.
- Erdelyi, I. (2013). (Çev. Kürşat Yıldırım). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, s.337-346.
- İnce, F. (2021). Müşterek Bir Hücum: Slav ve Avarların Selânik Kentine Saldırıları (617/618). *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* (37), 1-16.
- Howard-Johnston, James, 'The siege of Constantinople in 626', in *Constantinople and its Hinterland. Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993*, (Ed. Cyril Mango and Gilbert Dagron), Ashgate Publishing (1995), pp. 131–42.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Karatay, O. & Acar, S. (2015). *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Kurat, A.N. (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara.

- Mangaltepe, İ. (2009). *Bizans Kaynaklarında Türkler (Menandros Protektor ve Theophylaktos Simokattes)*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Obolensky, D. (1971). *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*, London.
- Ostrogorsky, G. (1999). (Çev. Fikret Işıltan), *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Pohl, W. (1988). *Die Awaren (567-822)*, Almanya.
- Taşağıl, A. (1990). Avarların Göçünün Türk ve Avrupa Tarihine Etkisi, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul.
- Taşağıl, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Taşağıl, A. (2014). "Avarların Göçünün Türk Ve Avrupa Tarihine Etkisi". *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, (21), 11-19.
- Togan, A. Z. V. (1946). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (1969). *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Türker, Ö. & DAĞ, İ. (2023). "Hierarchical Duality in the Khazars: Historical Origins of the Dual Kingship System", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (59), 44-58.